

**Társadalmi
Kommunikáció
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Rajkó Andrea

**A modern kori tabu működésének kommunikációs
mechanizmusai**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Szvetelszky Zsuzsanna Ph.D

Budapest, 2016

Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Rajkó Andrea

A modern kori tabu működésének kommunikációs mechanizmusai

című Ph.D értekezéséhez

Témavezető:

Szvetelszky Zsuzsanna Ph.D

© Rajkó Andrea

Tartalomjegyzék

1. A kutatás célkitűzése.....	4
2. A kutatásban felhasznált módszerek.....	5
3. Az értekezés eredményei	9
3.1. Kutatási hipotézisek.....	9
3.2. Az eredmények összefoglalása	10
3.3. Következtetések	14
4. Főbb hivatkozások	16
5. A szerző témában megjelent publikációi	20

1. A kutatás célkitűzése

Az értekezés témája egy olyan társadalmi jelenség, kommunikatív állapot vizsgálata, amelynek definiálása, értelmezése, működése ambivalens és nehezen érhető tetten a mindennapi kommunikációban, ugyanakkor társadalmi kódrendszerünknek szinte axiomatikus módon része: a modern kori tabuk jelenléte, kialakulásuk, működésük okai és kommunikációs mechanizmusai, különösen a 19 és 25 év közötti egyetemisták körében. Az értekezés vázlatosan bemutatja a társadalomtudományokban tabuval foglalkozó kutatók munkáit, és elsősorban a tabu fogalmának legújabb kori jelentésére, alkalmazására koncentrálnak, elsődlegesen arra, hogy a különböző – a rendkívül széles tipológiarendszerekből csak néhányra szűkített – tabufajták hogyan vannak jelen és milyen kommunikált vagy rejtett, föl nem ismert szerepet játszanak életünkben.

A disszertációnak viszont nem célja, hogy felsorolja az összes tabutipológiát, amelyek valamilyen összefüggésben megjelennek/megjelenhetnek a mai magyar társadalomban, hiszen nem a tabu fogalomtörténeti szerepére koncentrálnak, hanem elsősorban azon tabuk kommunikációs aspektusaira, amelyek az itt ismertetett kutatásban hangsúlyt kapnak.

Értelmezni kívánom a tabu jelenlegi társadalmi-közösségi funkcióját és jelentőségét a mindennapi kommunikációban, valamint működési mechanizmusának társadalmi/közösségi szabályszerűségeire összpontosítva.

A disszertáció elméleti részeit követő utolsó fejezetében a részletesebben vizsgált közösség tagjai azon 19–25 év közötti egyetemi hallgatók, akik az elmúlt öt évben az általam tartott és moderált kurzus résztvevői voltak.¹ A vizsgálat elemzési területe az órai interaktivitás, a szilabuszban jelölt szakirodalom megismerésén és moderált átbeszélésén túl a 20. század és legújabb kor műalkotásainak, valamint különböző multimédiás produktumoknak, performanszoknak, fotóknak a megismerése és – kifejezetten nem esztétikai tartalmú, hanem az esetleges tabuk felismerését támogató – elemzése. A cél ezzel az volt, hogy megvizsgáljam, vannak-e számukra tabuk, és amennyiben igen, milyen hatással vannak azok felismerésére és/vagy megdöntésére, interiorizálására, használatára vagy fogalomváltozására.

A disszertációban definiálok és megfogalmazom a tabu és tabuizálás aktuális fogalmát – a tudományban már korábban tárgyalt definíciókat –, minél pontosabban igyekszem meghatározni kialakulásának folyamatát, működésének szabályszerűségeit. A

¹ A kurzus címe: *Kommunikációs elemzések: a titok és tabu működésének társadalmi mechanizmusai*. A tárgy féléves, a kurzuson részt vevő hallgatók összlétszáma 164 fő.

disszertáció készítője elsősorban azok körében kutatott, ahol stabilan tartja magát az a prekoncepció, hogy ma már nem léteznek tabuk: a 19–25 év közötti egyetemista hallgatók körében. Feltételezésem szerint ebben a társadalmi csoportban – bár rendelkezésre állnak azok az eszközök, amelyek segítségével feloldhatják, megbeszélhetik, értelmezhetik a tabunak vélt eseményeket, cselekvéseket, dolgokat – több olyan tabu is aktív, amely a rendszerváltás és az internet használatának elterjedése előtt is jelen volt a társadalomban.

2. A kutatásban felhasznált módszerek

A kommunikáció során nem csupán az a két lehetőség áll előttünk, hogy beszélünk vagy hallgatunk. A nyelv számos lehetőséget, eszközt kínál arra, hogy a kényes témák is kezelhetők legyenek, kommunikálhassunk róluk a vélt vagy valós, szubjektív vagy objektív (társadalmilag valóban elfogadott, nem csupán feltételezett) konvenciók megsértése nélkül. Amellett tehát, hogy tartózkodhatunk a tabukról szóló diskurzustól (csönd, beszélgetés végleges félbeszakítása, térbeli távolságtartás), a nyíltság számos szintje áll még a kommunikáló felek rendelkezésére (elterelés, elfedés, eufemizmus, kikerülés, átnevezés). A tabutémák lehetnek nyíltan – mégpedig a nyíltság különböző szintjein: „negyed-”, „fél-” vagy „háromnegyed-nyíltsággal” (Günther [1992]) – megvitathatók, sugalmazottak vagy tökéletesen kerülendőek, azaz explicit, implicit vagy abszolút tabuk (Krajewski [2002]).

Mindebből a modern kori tabu kutatása számára – beleértve az általam elvégezni kívánt kutatást is – egy nagyon speciális módszertani probléma következik: hogyan vizsgáljunk valamit, aminek legfontosabb megnyilvánulási formája az, hogy nem kíván megnyilvánulni, amely dolog minden lehetséges módon kisiklik a megfigyelő kezéből, elkerüli a kommunikációt, vagy ravasz álcákkal leplezi annak valós tartalmát?

A téma specialitásából adódóan speciális módszerek váltak szükségessé. A „kényes” kérdések vizsgálatára általában jól használható anonim önkitöltős kérdőív módszere több okból is problematikusnak bizonyult (megfelelő elemszámú minta, technikai apparátus, eszközigeny, költségek). A kérdőív-technika legnagyobb hiányossága azonban az óriási mértékű információvesztés: csak egy kiragadott időpillanat statisztikai eszközökkel mért aktuális állapotának többé-kevésbé valós pillanatfelvételt prezentálta volna. Semmit sem tudtunk volna meg belőle a tabudiskurzus dinamikájáról, a tabutémákról való kommunikáció (a verbalizáció) hatásairól, következményeiről, holott témám szempontjából ezek voltak a kérdés legizgalmasabb aspektusai.

A szemináriumi munka első két szemeszterének feltűnően egybecsengő tapasztalatai vezettek rá végül a megoldásra. Az azonos tanulmányi feladatokkal megbízott két, teljesen különböző összetételű hallgatói csoportban szinte tökéletesen azonos folyamatok játszódtak le a témáról folytatott általános diszkusszió, illetve az általuk kiválasztott specifikus tabuk megvitatásának hatására. Többek között látványosan megváltozott a taburól mint fogalomról, valamint a kortárs csoportjuk, szűk vagy tágabb baráti körük, családjuk körében élő és ható tabuk készletéről való tudatosságuk mértéke, és ennek következtében számos tabu hatása meggyengült az életükben, sőt több tabu végleges lebontására-feloldására is képesek voltak.

Ez a spontán megfigyelés ösztönzött arra, hogy attól fogva – tudatosan, tervezett formában, megfelelően konceptualizálva, a folyamatokat és történéseket gondosan dokumentálva – valódi kutatássá alakítsam a szemináriumokon végzett munkát. A továbbiakban is ugyanazokat a bevezető („pilot kutatás”) kérdéseket, ugyanazt az ajánlott szakirodalmat, ugyanazokat az egyéni feladatokat kapták az érintett hallgatók, a diskurzus alapjellemezői, szabályai sem változtak, viszont a korábbinál alaposabb dokumentáció született a közös munkáról. Az így összegyűlt anyag (részletes jegyzőkönyvek, beadott egyéni írásos beszámolók) kvalitatív tartalomelemzése vezetett a jelen disszertáció legfontosabb megállapításaihoz.

Az ily módon kikristályosodott **részteveő megfigyelés** kutatási módszer legfőbb jellemzői tehát a következők voltak:

- **Részben kötött** megfigyelés:
 - a kurzus tematikája, keretei, (jelen esetben mellékesnek számító) oktatási jellegű céljai természetesen kötöttek, előre meghatározottak voltak;
 - ugyanakkor az egyes témák a hallgatók szabadon választott, vitaindító prezentációin alapultak, a diskurzust a kurzus (és egyben a kutatás) vezetője csak a minimálisan szükséges mértékben moderálta, és kifejezetten bátorította a kötetlen, spontán kommunikációt a részt vevő hallgatók között;
- **Részben nyílt** megfigyelés:
 - nyílt abból a szempontból, hogy a hallgatók természetesen tudtak a jegyzőkönyvek folyamatos vezetéséről, sőt ők maguk is segédkeztek benne,

- leplezett abból a szempontból, hogy a dokumentáció tervezett (vagy eleinte nem is tervezett) későbbi tudományos elemzéséről nem tudtak, ennek névtelenül és személyiségjog-védelmi feltételekkel lettek részesei;
- **Kauzális megfigyelés:**
 - amennyiben oksági összefüggések, sőt teljes fejlődési folyamatok feltárása volt a cél.

A megfigyelési szituáció bizonyos szempontból természetes volt – más szempontból viszont mesterségesnek is tekinthető. Egyetemi hallgatókról lévén szó, a kutatási alanyok számára egy-egy szemináriumi óra természetes élethelyzetnek számít, mely nem követel meg a számukra e térben megszokottól gyökeresen eltérő viselkedési, viszonyulási mintákat, kommunikációs stratégiákat vagy stílusokat. Ugyanakkor a tabu szempontjából ez mégsem természetes helyzet, mert nincs mód a diskurzus elkerülésére, a hallgatásra vagy a szituáció elhagyására.

A fenti körülményekből következik az itt alkalmazott kutatási-megfigyelési szituáció egy unikális jellemzője, melyet tudatosítási kényszernek nevezhetünk. Bár a kutatásvezető a kutatási témát tekintve pártatlan megfigyelőként volt jelen, ugyanakkor teljes mértékben nem vonatkoztathatott el attól az oktatási céltől, hogy a diákok megismerjék, tudományosan körbejárják, korrekt módon definiálják, példákkal megfelelően illusztrálják, aktívan megvitassák a tabu mint társadalmi-kommunikációs jelenség fogalmát. Ebből az alaphelyzetből a kutatási alanyok számára máris következik egy nagyon tudatos attitűd, reflexió-önreflexió, diskurzus és konklúziók levonása, melyet maga az alaphelyzet kényszerít ki. A diskurzus alapelvárás, tehát a verbalizáció (akár írásban, akár szóban) és az ebből fakadó magasabb szintű tudatosság elkerülhetetlen.

A 2010 óta minden szemeszterben meghirdetett kurzusom címe: „Kommunikációs elemzések: aktuális témák: a tabuk működésének társadalmi mechanizmusai.” Az itt elemzett szemináriumi munka tíz féléven keresztül folyt, ezalatt 164 fő vett részt benne, mindannyian 19–25 év közötti fiatalok, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Kommunikáció Tanszékének kommunikáció szakos BA-s és MA-s hallgatói, akik ezt a kurzust kötelezően választható tárgyként vehették fel.

A csoportok összetétele igen vegyes volt (ezért is különösen jelzésértékű, hogy összességében mennyire hasonlóan reagáltak a kurzus során fellépő tudatosítási kényszerre):

- valamivel több lány, mint fiú;

- életkoruk 19 és 25 év közötti;
- származásukat és családi helyzetüket tekintve nagyon sokfélék;
- motiváció szempontjából szintén (egy részüket a téma iránti komoly érdeklődés, sőt gyakran személyes érintettség vezette, míg másokat felszínesebb kíváncsiság, néhányukat pedig egészen biztosan a kreditszerzés kényszere).

A szemináriumi munka keretét egy aktuálisan feldolgozott szakirodalmi anyag adta, amelyet a csoport tagjai elolvastak, egy hallgató pedig prezentációt készített belőle. Emellett a félév során olyan, általuk felvetett témákat is tárgyaltunk, amelyeket személyes érintettség alapján választottak, azokról képzőművészeti alkotások bemutatásán keresztül problémafelvető előadásokat tartottak, majd erről összefoglaló beszámolót írtak.

Az értelmezés folyamatában a teljes csoport részt vett. A felmerült vagy vitát kavaró megállapításokról, kérdésekről, hívószavakról, problémákról és a konszenzusra jutott tabuk listájáról minden órán jegyzőkönyv készült, melynek alapján folytatni tudtuk a csoportmunkát.

Az utólagos elemzés nyersanyagául a szemeszter során beadott anyagok (beszámolók, elemzések, esszék), valamint az órai beszélgetésekből készült jegyzőkönyvek szolgálták, választott elemzési módszerem pedig a kvalitatív tartalomelemzés volt (némi kvantitatív kiegészítéssel, a gyakoriságok jelzésével ott, ahol ez lehetséges volt – mindenekelőtt a pilot kutatás kérdőívei esetében).

Az összegyűlt anyagokban arra kerestem a választ, milyen tabuk kerülnek felszínre a vizsgált minta körében, melyek emelhetők konszenzus alapján csoportszintre, esetleg társadalmi szintre; mi történik a kutatási alanyok személyes tabuival, ha olyan kontextusba helyezük őket, ahol valamilyen kommunikációnak el *kell* indulnia, és sem a csend, sem az elfordulás, sem az elmenekülés nem alternatíva.

A kommunikáció „beindítása” természetesen nem egyszerű, amikor tabutémákról kell (kellene) beszélgetni, és ez a módszertani probléma, illetve a megoldására közösen kialakított módszer végül ugyancsak fontos eredményekhez vezetett.

Dinamikusabban, folyamatként szemlélve tehát a megfigyelt eseményeket, a két legfőbb kérdéssé az válik, hogy mi előzi meg a verbalizációt – és mi történik utána? Azaz:

1. *Hogyan lehet rávenni valakit, hogy kezdjen el tudatosan gondolkodni és kommunikálni a tabu általános fogalmáról, illetve specifikus tabukról a saját személyes, valamint a kortárs csoport életvilágában?*

2. *Mi a következő lépés, miután ez megtörtént: ha tudatosított magában egy bizonyos tabut, azaz ráébredt, hogy ő ezt tabuként kezeli/éli meg, ekként kommunikál (vagy éppen nem kommunikál) róla, és mindezt egy tudatos szintre emeli?*

Az első kérdésre a választ a **vizuális-kommunikációs stimulusok** jelentették. Fontosnak tartom jelezni, hogy a hallgatók nem egy előre szelektált képzőművészeti képkészletet használtak stimulusként. Feladatuk egész pontosan úgy hangzott, hogy hozzanak vizuális illusztrációkat a beszámolójuk témájául választott tabukhoz. Szabadon kutathattak, keresgélhettek (leginkább az interneten), és a talált anyagok közül szabadon választották ki a beszámolójuk során bemutatandó vizuális stimulusokat. Érdekes módon a hozott illusztrációk közül mindig a képzőművészeti alkotások (leginkább festmények) működtek a legjobban, azaz indították be a leghatékonyabban az adott tabutémáról folyó diskurzust – a nem képzőművészeti alkotások (fotók, videofelvételek, performanszok, filmek) konzekvensen szelektálódtak. Ez a jelenség természetes módon mintegy kiprovokálta a következő alfejezetben szereplő vizuális-kommunikációs elemzést az alkalmazott stimulusok kialakult készletéről, az általuk kiváltott spontán, majd verbalizált-tudatosított hatásokról.

A második kérdésre adható válaszokat a **verbalitás által felszínre került tabuk** elemzése adja. A tudatosítási folyamatnak többféle lehetséges kimenetele volt az érintett tabu erősségétől függően: ilyenkor akár a teljes lebontás is megtörténhet (és sok esetben épp erről számoltak be a hallgatók), de az is, hogy az alany személy szerint megszűnik ezt tabuként percepcionálni, viszont tiszteletben tartja a környezete érzékenységét, és nem firtatja tovább a problémát (ami azonban már nem a tabu, hanem inkább az illem-tapintat fogalomkörébe tartozó jelenség).

3. Az értekezés eredményei

3.1. Kutatási hipotézisek

H1: A disszertációban megfogalmazott hipotézisben azt állítom, hogy mikroközösségekben, szubkultúrákban, családokon belül egészen más viszonyulási formák, magatartásminták találhatók ugyanazon viselkedésmódot, szokást, normát, tilalmat illetően. Az egyén és kisközösségek szintjén megélt, de sokszor némán – megbeszélések, nyílt mintakövetések nélkül – interiorizált tabuk és az ezzel párhuzamos aktív viselkedési mechanizmusok olyan helyzetet teremthetnek, amelyben a társadalmi-kulturális-tudományos

diskurzusokban elinduló folyamatok megrekedhetnek, mert nincs a tabuk terhe alól érdeemben „felszabadított” és beszélgetésre nyitott befogadó közegük.

H2: A jelenkori tabuk legnagyobb része nem épül stabil konszenzusra, nem világosak a következmények, az esetleges retorziók sem. Egy modern, individualizált világban, ahol az értékek pluralizálódtak, ahol a társadalmi funkciók elvesztették korábbi szerepüket, a tabuk-tiltások nem explicit formái is átértelmeződnek, összekuszálódnak. Csak sejtjük, hogy mi számít tabunak, de biztosak csak ritkán lehetünk benne, hiszen szinte mindannyiszor kontextusfüggőek és képzet-jellegűek.

H3: A disszertáció azt mutatja be, hogy a vizsgált társadalmi csoportban – bár rendelkezésre állnak azok az eszközök, amelyek segítségével feloldhatják, megbeszélhetik, értelmezhetik a tabunak vélt eseményeket, cselekvéseket, dolgokat – több olyan tabu is aktív, amely a rendszerváltás és az internet használatának elterjedése előtt is jelen volt a társadalomban.

H4: A disszertáció további hipotézise az, hogy a művészeti alkotások, ábrázolások, plakátok, képek, performanszok olyan kommunikátumok, /verbális, mediális és textuális összetevők/, amelyek alkalmasak a létező tabuk felszínre hozására, elmozdítják a bebetonozott tabukat. A disszertáció további állítása, hogy a művészek és alkotásaik nemcsak arra hívhatják fel a figyelmet, illetve adhatnak választ, hogy melyek az adott társadalom tabui, hanem általuk előmozdítható a tabu alatt álló témák nyilvános tárgyalása, megkönnyíthetik az elhalt diskurzusok folytatását – mint például az idegengyűlölet, erőszak, társadalmi traumák és problémák –, értelmezhetővé teszik az előítéletes magatartásformák kialakulásának, létezésének okait, gyarapíthatják vagy korlátozhatják a „forgalomban lévő” tabuk mennyiségét.

A disszertáció továbbá definiálja és megfogalmazza a tabu és tabuizálás aktuális fogalmát – a társadalomtudományokban már korábban tárgyalt definíciókat áttekintve –, ezúton minél pontosabban igyekszik meghatározni a tabuk kialakulásának folyamatát és működésének szabályszerűségeit.

3.2. Az eredmények összefoglalása

A legtöbbet hivatkozott közismereti definíciók leszűkítik a fogalmat a verbalitás és a taktilitás szintjére, kihagyják a vizualitás, a gondolatiság, az intuíciók, habitusok, gesztuskommunikációk, a viselkedés és az érzelmi szabályozások gazdag jelentésrétegeit. Ráadásul a fogalom percepciója sokszor zavaros, és számos határjelenség vagy határfogalom

bekerül a definiálás folyamatába, például a titok, tiltás, szabály, közügy–magánügy, nyilvánosság, udvariasság, hallgatás, elhallgatás és nem megszólalás, eufemizmus, rítus, előítélet.

A tabu fogalma azonban nem tévesztendő össze például a direkt tiltással. A tiltás pontos és nyílt meghatározást igényel, ráadásul tudhatjuk, hogy megszegése milyen következményeket vonhat maga után, milyen szankciók követik, milyen cselekvő, morális vagy büntető velejárási vannak. A tabuval kapcsolatban legtöbbször csak feltételezéssel élünk, mivel nem minden esetben tudjuk pontosan meghatározni, (és erre gyakorta iránymutatást sem kapunk arról), hogy adott szituációban, kontextusban, közösségben mi számít tabunak. Ez azt is jelenti, hogy ha valaki megszeg egy tabut, a tabusértésről nem lesz semmiféle tárgyalás/vita, így arra sem lesz módja, hogy megvédje magát, s nem ritkán esetleg nem is értesül magáról a megszegésről vagy a tabu mibenlétéről, azaz „tanulási” folyamat sem közvetlenül kapcsolódik hozzá.

A tabu fogalma ebben a diszkusszióban a társadalom kódrendszerének azon részét jelöli, amelyet explicit vagy implicit módon, térben és időben, egy individuális vagy kollektív ágens meghatároz, vagy valamilyen kommunikációs stratégián keresztül érzékelteti a nemkívánatos viselkedésmódokat, cselekedeteket, verbális és vizuális tartalmakat és formákat. Jellemzője a 'felhasználói' adaptivitás, vagyis tartalma a társadalmi/kulturális feltételek változásainak következtében módosul(hat).

A dolgok (tárgyak, fogalmak, cselekvések, szavak, normák) nem „eredendően” tabuk, hanem valamilyen folyamat, döntés vagy esemény során tabuizálódnak. Ez lehet akár vallási, (egyéni vagy közösségi) hiedelem- vagy hagyományalapú, átvett vagy kreált, esetleg újraértelmezett *folyamat* következménye. Lehet egyéni döntés, amely kihat a környezetre, és replikálódik mindenféle racionális döntés nélkül, vagy kollektív konszenzus, illetve történés alapján – vagyis a tabuizálás folyamata lehet mechanikus, tanult vagy öröklött. *A tabuizálás* ebben a diszkusszióban azt a kommunikációs stratégiát és/vagy folyamatot jelöli, amikor egy individuális vagy kollektív ágens egy általa meghatározott dologgal vagy dolgokkal kapcsolatban, racionális vagy irracionális indokok alapján úgy dönt, hogy sem fizikailag, sem verbálisan, sem emocionálisan nem észleli, vagy ha mégis, akkor szándékosan nem reflektál a számára mások vagy saját maga által le- vagy megtiltott eseményekre, cselekvésekre, látványra vagy verbális megnyilvánulásra. Esetleg önkényesen leszűkíti vagy formalizálja a reflektálhatósági keretet (eufemizmus, csönd, elfordulás, elterelés).

H1: Jelen disszertáció alapállítása az a feltételezés, amely szerint a jelenkori tabukat illetően többnyire bizonytalanok vagyunk abban, hogy a környezetünkben élők számára

melyek lehetnek a konszenzus által meghatározott tabu alatt álló dolgok, így legtöbbször óvatosan tapogatózunk, mivel nincs konkrét tudásunk arról, hogy a másik valójában mire gondol; csak egyfajta elképzelt tudás létezik, egy (általunk felépített, virtuális vagy kontextuális) kép a körülöttünk lévő világról.

A kutatásba bevont hallgatói reflexiókból kiderült, hogy a közös tudásalap a tabuk esetében csupán feltételezés, amelynek alapján azt mondhatjuk, hogy a közös normák, erkölcsi kitételek konszenzusalapúak, elvárt értékspecifikumok, amelyekkel rendelkezünk kell/érdemes, és amelyeket vélhetően a szocializációs folyamatok során interiorizáltunk. Ám a tabu esetében a közös tudásalap kizárólag a tabu fogalmi keretéhez köthető, de tartalmában és struktúrájában, valamint működésében eltérések, sőt ellentétek voltak tapasztalhatók.

H2: Természetesen a mai tabuk működésében és kialakulásában is meghatározó szerepe van a félelemnek. A félelem forrása viszont nem a rettegés egy mágiaalapú vagy elvont világ szellemeinek tetteitől, hanem a másik ember vagy közösség meg- és elítélése, amelynek a kirekesztés lehet az outputja. Ez a félelem azonban sokszor téves előfeltevéseken alapul, melyek mindenekelőtt a verbalizáció, az érdemi diskurzus révén feloldhatók lennének. Részint ennek hiánya, elmaradása teszi sokszor az alkalmi tiltásokat is tabuvá.

H3: A vizsgált korosztályban többen gondolják úgy: ma már nincsenek tabuk, illetve csak korlátozott értelemben léteznek. Legtöbbször ezt a kijelentést az internet szerepével és elterjedésével, a benne rejlő lehetőségekkel támasztják alá. Ezzel ellentétben azt tapasztaltam, hogy a tabutémák kialakulásában, a „letiltottság” elmélyítésében – azaz sok társadalmi jelenség tabuizálási folyamatában – épp az internet játssza az egyik legnagyobb szerepet, mivel sokkal szélesebb spektrumban ismerhetjük meg mások véleményét, láthatunk vizuális reflexiókat, olvashatunk reakciókról. A vélemények sokfélesége, ellentmondásossága, adott esetben a saját véleménytől, értékítélettől eltérő mivolta megváltoztathatja a tabu/nem tabu dichotómiához való viszonyt. Mindez lehet a tabudöntés következményének egyfajta kodifikálása: egy internetes közegben egy korábban elhallgatott jelenséggel, témával, szokással, magatartásformával, értékítélettel kapcsolatos vélemények szabadabban artikulálódhatnak. Szélsőséges megnyilvánulások is teret kaphatnak, hiszen nincs *face to face* kontroll, amely egy másik ember, csoport (család, barátok, társak) körében ebben a kontextusban aktiválódhat, ahol a lehetséges szankciók (például a közösség negatív reakciói, kirekesztés, megvetés) azonnal explicitté válhatnak, amelyek megtapasztalása óvatosabbá, megfontoltabbá, zártabbá teheti a tabutémát „hordozó” egyént. Ugyanez az internetes fórumokon személytelenül zajlik, a konfrontálódás vagy a visszahúzódság lehetőségével.

Természetesen ez a színtér sem teljesen steril, hiszen a blogozás, a trollkodás, a „személyes” támadások biztosítanak egyfajta kontrollt; kizárást, megvetést, kiigazítást.

H4: A műalkotások leginkább reflektívek a tabukkal kapcsolatos ábrázolásaikkal, vagyis már létező tabukat implementálnak. Jóllehet alkalmasak lennének arra, hogy tabuként jelenítsenek meg addig nem realizált társadalmi képleteket, ezzel az inverz teremtő jelleggel mégsem találkozhatunk a művészet története során.

A hallgatókkal folytatott szemináriumi munka megfigyelései és tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy egy-egy megfogalmazott és konszenzussal a csoporton belül elfogadott taburól akkor tudunk legintenzívebben, legnyitottabban és legszabadabban beszélgetni és/vagy kontextusba helyezni, ha az aktuális vagy általuk felvetett tabut vizuálisan „idézzük meg”. Próbálkoztunk fotókkal, mozgóképpel, de mindkét műfajjal kudarcot vallottunk. A képzőművészeti alkotásokkal kapcsolatban mindig könnyebbésséget jelentett az, hogy egyszerűen magából a látványból indultunk ki, nem kerültek elő komplett történések. A hallgatók valóságosabbnak érezték a fotón vagy filmen látottakat, így nehezebben tudtak „távolságot tartani” a műfaji sajátosságoktól (szereplők, környezet, kész történet). A festmények viszont nem „realizálódnak”, nem formálódnak valóságos elemekké, a festmények világa megfelelő távolságot kínált számukra, és nem érezték kényszert arra, hogy azonosuljanak azzal, ami a festményen megjelenik. Ugyanakkor jellemzően nem absztrakt ábrázolásokkal találkoztunk, hanem nagyon konkrét jelenséget vagy állapotot interpretáló, leginkább figuratív alkotásokkal, amelyek tematikusan mindig egyértelműen közöltek valamit, nem lehetett mellégondolni vagy eltévedni a látványban. Egy szülő nő vagy egy haldokló ember percepciója ritkán fordulhat inverz látványértelmezési pozícióba, ugyanakkor annak személyes lecsapódása, értelmzési kerete, a tabu mozgósítása, kontextusba emelése erőteljesen egyéni és meghatározott. „»Akárki« beszél, de amit mond, azt nem akárhonnan mondja.” (Foucault [2001], p. 159.)

A képzőművészeti alkotások lehetővé teszik annak vizsgálatát, hogyan élik át az emberek szerepeiket a társadalomban. A műalkotás olyan mintákat kínál a társadalomnak, amelyekben új értékek jutnak kifejezésre. A hatás azonban nem egyirányú, nemcsak a társadalom felől érkezik a művészethez, hanem fordítva is, a művekben fogalmazódhatnak meg új értékek, új normák, és ezek közvetítésével terjednek el a közösségekben, a társadalomban. Lotman szerint „...a műalkotás meghatároz egy bizonyos normát, megállapítja a normaszegés lehetőségeit, s legalább a képzelet szintjén felmutat egy újabb normalehetőséget.” (Lotman [2001], p. 211.) A vizsgált korosztály – bár sok esetben ugyanez elmondható más korosztályokról is – zavart, elutasító attitűddel viszonyult ezekhez a témákhoz, de a művészi

alkotások áthidalták az így kialakult kommunikációs vákuumot. Annak felismerése, hogy ezek a tabuk sok esetben már az őskortól kezdve elfogadott és kurrens témái voltak a művészetnek – illetve annak tudatosítása, hogy például a kereszténység előtti ókor nem bűnnek, hanem természetesnek tartotta a testiséget, s csupán a civilizációs folyamatok egyik „apró” következménye, hogy minderről szemérmesen hallgatnak a történelem- és művészettörténeti könyvek –, sok kialakult és rögzült gátlást vagy ellenérzést feloldott a hallgatókban, így hatékonyabban, egy elfogadott társadalmi és kulturális folyamat részeként tudtunk róluk beszélgetni.

3.3. Következtetések

A modern kori tabukra koncentrálva elmondható, hogy a tabuk sokkal inkább implicit módon meghatározottak, s az is, hogy a többségük (mindenekelőtt az intim szférára vonatkozó) létrejötté kevésbé tulajdonítható egy-egy nagy, kollektív ágensnek; a legtöbb téma esetében sokkal fontosabb az individuális ágens vagy annak mikrokörnyezete által kommunikált életvilág.

A jelenkori tabuk legnagyobb része nem épül stabil konszenzusra, nem világosak a következmények, az esetleges retorziók sem a tabuszegéskor. Egy modern, individualizált világban, ahol az értékek pluralizálódtak, ahol a társadalmi funkciók elvesztették korábbi szerepüket, a tabuk-tiltások nem explicit formái is átértelmeződnek, összekuszálódnak. Csak sejtjük, hogy mi számít tabunak, de eligazító leírást, generációk és kulturális miliók közötti átadást sem találhatunk, ezért biztosak csak ritkán lehetünk benne, hiszen szinte mindannyiszor kontextusfüggőek és képzet-jellegűek. (Jellegzetesen ilyen például a nyilvános szoptatás jelensége, a vegetatív testfunkciókhoz való viszony, vagy mindezekről való társas diskurzus is). Természetesen a mai tabuk működésében és kialakulásában még mindig meghatározó szerepe van a félelemnek. A félelem forrása viszont nem a rettegés egy ősi, ismeretlen, metafizikai vagy imaginált világ büntető visszahatásaitól, hanem a másik ember vagy közösség meg- és elítélése, amelynek a beilleszkedés és státusbiztonság megnehezédése, a kitalizottság vagy kirekesztés lehet a következménye, esetleges eredménye. Ez a félelem azonban sokszor téves előfeltevéseken alapul, melyek mindenekelőtt a verbalizáció, az érdemi diskurzus, a definíciók igénye és legitim volta révén feloldhatók lennének. Részint ennek hiánya, elmaradása teszi sokszor az alkalmi tiltásokat is tabuvá.

Ennél jóval árnyaltabban van jelen a tabu a 19–25 éves egyetemi hallgatók körében. A tabuk számukra ugyanis nem egyszerű tiltások, hanem olyan összetett, társadalmi szabályozó

mechanizmusok, amelyek nehezen szétválasztható elegei a külső tiltások, ismeretlen kényszerek és szabályok rendszerének, de még inkább az adott egyének szintjén belsővé tett, internalizált korlátozó mechanizmusoknak, amelyeknek legfontosabb működtető eleme a nyelv és a vizualitás.

A csoportok hallgatói által megfogalmazott tabuk rendkívül meglepően széles spektrumot öleltek fel, miközben az összes félév elején határozott volt az az állítás, hogy ma már nincsenek tabuk. Hamar kiderült, hogy ez az állítás téves, sőt ez a korosztály – minden networking ellenére vagy épp amiatt – rengeteg olyan tabun ül, amelyekről egyáltalán nem tud beszélgetni, bár a lehetőségek széles tárháza áll rendelkezésére (internet, civil szervezetek, pszichológus stb.). A feltárt tabuk egy része átvett viselkedési minta, amelyet az egyén gondolkodás nélkül, ok-okozati összefüggések megértése, kérdések feltevése nélkül vesz át, úgy, hogy hamis vagy téves tartalommal tölti meg, egyfajta valóság-konstrukciós mechanizmussal hozza létre önmaga számára. Más részük tapasztalatok útján szerzett, félelemre épült tabu, amelyet a környezetben tapasztaltak aztán továbbberősítettek vagy támogattak.

A disszertáció nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy megvizsgálja, mit tesz a kialakult tabukkal a verbalizációs és vizuális „kényszer”. A vizsgált „kísérleti” csoportokban mindkét interpretáció elindította azokat a folyamatokat, amelyek révén nem csupán a résztvevők jellegzetes tabukészlete, de annak dinamikája is feltárható volt. A verbális megnyilvánulások kényszere, a vitákban való aktív jelenlét kötelezettsége a hallgatók egy részének segítséget jelentett abban, hogy meghallgassák egymást. Sokakban realizálódott a véleménykülönbség, de világossá vált számukra – és olykor megnyugtató volt ennek tudata –, hogy sajátuk és kizárólagosnak vélt tabuik mások számára is léteznek. Vagy épp ellenkezőleg, hogy mások természetesen tudnak hozzászólni az általuk tabuizált felvetésekhez. Ugyanakkor mindennek egy inverz folyamata is gyakori volt, amikor valaki azzal szembesült, hogy egyedül számára nem tabu például az időskori szexualitás, de a csoport összes többi tagja elborzad a gondolattól is.

Az intézményesített – egy szeminárium keretében zajló – tudatosító beszélgetések alkalmasak voltak arra, hogy egymást végighallgatva legalább minimális elmozdulás történjen abba az irányba, amikor felismerik a saját maguk által cipelt és újraaktivált tabukat, és értelmezni tudják, hogy mindezt rákérdezés, értelmezés, újragondolás vagy kritikai attitűd nélkül teszik. Olyan explicit vagy implicit normákat, kommunikációs sémákat követnek ezzel, amelyek sok esetben elveszítették jelentőségüket, vagy olyan társadalmi, kulturális változások

mentek végbe, amelyek miatt a követett hagyomány elavult, elhalványult vagy más formába költözött.

A vizuális kommunikációs „stimulusok” egyértelműen segítették a tabuk megfogalmazását, és átsegítették a hallgatókat a verbalizációs nehézségeken, a képi tabuk és verbális tabuk kommunikálásában rejlő különbségek érzékelésében. Ugyanakkor voltak olyan témák – haldoklás, fogyatékoság, betegség, erőszak –, amelyekről könnyedén, szabadon beszélgettek, egészen addig, amíg vizuálisan nem szembesültek a cselekménnyel vagy az általuk nem tabunak vélt dolgok kifejeződéseivel, mutatkozási verzióikkal.

Elmondható tehát, hogy jelen bizonytalan, normazavaros társadalmunkban a vizuálisan megmutathatatlan, verbálisan megvitathatatlan, implicit tabuk sokasága van jelen, melyek gyakran gúzsba kötik, visszahúzódnásra készítetik az egyént – a vizsgált fiatal korosztály tagjait mindenképp, de valószínűleg a társadalom jóval szélesebb rétegeit is. Ezzel olyan problémák megoldását is gátolják, amelyek a lelki vagy a testi egészséget, a kommunikatív cselekvés számos dimenzióját veszélyeztetik – holott a megfelelő módon történő verbalizáció egy-egy tabu megdőléséhez is elvezethet, s a probléma megoldásának első lépése lehet.

4. Főbb hivatkozások

- Bálványos H. [2003]: *Vizuális megismerés, vizuális kommunikáció*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Belting, H. [2003]: A test képe mint emberkép. Ford. Kelemen P. *Vulgo*, no. 2.
- Beregi T. [2001]: A betiltott test. Excrementum Sacrum. *Filmvilág*, 1. p. 22–23.
- Béres I. – Horányi Ö. [1999]: *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bohannon, P. – Glazer, M. [2006]: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Ford. Ádám P. et al. Panem Kiadó, Budapest.
- Borgos A. – Kender A. – Csabai M. – Erős F. – Szili K. [2002]: Testbe ágyazott ideálok. Diskurzusok az ideális, a természetes, a mesterséges és az elutasított testről. *Pszichológia*, 22. p. 407–436.
- Buda B. [1988]: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Crombach, M. [2001]: *Tabu und Euphemismus*. Unveröffentl. Dissertation, Universität Salzburg, Salzburg.

- Douglas, M. [2003]: *Rejtett jelentések*. Ford. Berényi G. Osiris Kiadó, Budapest.
- Durkheim, É. [2003]: A főbb rituális attitűdök. In: *A vallási élet formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Ford. Vargyas Z. L'Harmattan Kiadó, Budapest, pp. 277–301.
- Eissler, K. R. [1975]: The fall of man. *Psychoanal. Study Child*, pp. 589–646.
- Elias, N. F. [1987]: *A civilizáció folyamata*. Ford. Berényi G. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Foucault, M. [2001]: *A tudás archeológiája*. Ford. Perczel I. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Frazer, J. G. [1993]: *Az Aranyág*. Vál., utószó, Bodrogi T. Ford. Bodrogi T., Bónis Gy. Századvég Kiadó, Budapest.
- Freedberg, D. [1994]: *Az ábrázolás hatalma: válasz és elfojtás*. Ford. Módos M. *Athenaeum*, 1–2. pp. 216–242.
- Freud, S. [1990]: *Totem és tabu*. Ford. Pártos Z. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Goffman, E. [2008]: A homlokzatról. In: Síklaki I. (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II.*, Ford.: Síklaki I. Typotex Kiadó, Budapest, pp. 11–36.
- Goodman, N. [2003]: Az újraalkotott valóságról és a képek hangjairól. In: Horányi Ö. (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Ford. Rohonczy K. et al. Typotex Kiadó, Budapest.
- Günther, U. [1992]: „und also das isch gar need es Tabu bi üs, nei, überhaupt need”. Sprachliche Strategien bei Phone-in-Sendungen am Radio zu tabuisierten Themen. Zuercher Germanistische Studien. Peter Lang, Bern.
- Hárdi I. [2006]: Az agresszió képi kifejezése. *Magyar Tudomány*, 1. , p. 12.
- Horányi Ö. [2001]: A kommunikációról. In: Béres I. – Horányi Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 22–34. old.
- Horányi Ö. (szerk.) [2003]: *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Horányi Ö. [2006], [1975/1991]: *Jel, jelentés, információ, kép*. General Press Kiadó, Budapest.
- Imdahl, M. [1997]: Ikonika. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság*. Kijarat Kiadó, Budapest, pp. 254–273.
- Ivins, W. M. Jr. [2001]: *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció*. Ford. Lugosi Lugo L. Enciklopédia Kiadó, Budapest.

- Jensen, J. [1973]: Communicative functions of silence. ETC. *A Review of General Semantics*, pp. 249–257. <http://www.jstor.org/stable/42582250>. (Letöltve: 2015. január 12.)
- Karácsony A. [2012]: A kommunikatív állapot – antropológiai és társadalomelméleti megfontolások. In: Bajnok A. (szerk.): *A kommunikatív állapot*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kepes Gy. [1979]: *A látás nyelve*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Kisdi B. [2012]: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Egyetemi jegyzet. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/kisdi_barbara-kulturalis_antropologia.pdf (Letöltés: 2016. január 15.)
- Kraft, H. [2004]: *Tabu. Magie und soziale Wirklichkeit*. Patmos, Düsseldorf.
- Krajewski, S. [2002]: *Life Goes on. And Sometimes it Doesn't. A Comparative Study of Medical Drama in the US, Great Britain and Germany*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Lacquer, Th. [2002]: *A testet öltött nem*. Ford. Szabó V. et al. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 122–127.
- Lafferton E. [1997]: Az ember és a társadalom testéről a modern tudományok tükrében. *Replika*, 28. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/28/test.htm> (Letöltés: 2015. szeptember 11.)
- Lotman, J. [2001]: *Kultúra és robbanás*. Ford. Szücs T. Pannonica Kiadó.
- Malinowski, B. [1972]: *Baloma*. Szerk., vál., utószó és jegyz. Bodrogi T. Ford. Bónis Gy. – Ecsedy Cs. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Markkanen, R. – Hartmut, Sch. [1997]: *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*. De Gruyter, Berlin – New York.
- Meredith, P. [1966]: *Instruments of Communication*. Pergamon Press Ltd., Oxford.
- Merton, R. K. [1980]: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Ford. Berényi G. Gondolat, Budapest.
- Muskovics Gy. [2014]: *A vágy tárgya: a meztelen férfitől a kritikai diskurzusig*. http://www.artmagazin.hu/artmagazin_hirek/a_vagy_targya_a_meztelen_ferfitol_a_kritikai_diskurzusig.1680.html (Letöltés: 2015. január 20.)
- Novitz, D. [2003]: Képek és kommunikatív használatuk. In: Horányi Ö. (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Typotex Kiadó, Budapest.

- Panofsky, E. [1955/1984]: *A jelentés a vizuális művészetekben*. Vál., szerk., utószó Beke L. Ford. Tellér Gy. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Polakowsky, G. – Virchow, R. [1897]: *Discussion über präkolumbischen Aussatz und verstümmelte Tonfiguren*. Verh. Berl. Ges. Anthropol. Ethnol. Urgeschichte. Berlin, pp. 612–643.
- Pilling J. (szerk.) [2010]: *A halál, a haldoklás és a gyász kultúranropológiája és pszichológiája*. (Szöveggyűjtemény). Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió, Budapest, p. 212.
- Reimann, H. [1989]: Tabu. In: *Staatslexikon. Recht Wirtschaft Gesellschaft in 5 Banden*. Bd. 5, 420. Herausgegeben von der Görres-Gesellschaft. 7. Auflage. Herder, Freiburg.
- Reutner, U. [2009]: *Sprache und Tabu. Interpretationen zu französischen und italienischen Euphemismen*. Niemeyer, Tübingen.
- Rosengren, K. E. [2006]: *Kommunikáció*. Ford. Domján K. Typotex, Budapest.
- Sándor Zs. [2009]: A vizuális kommunikáció a tanítóképzésben. *Új Pedagógiai Szemle*, 5–6. pp. 213–225.
- Searle, J. R. [2003]: A képi reprezentáció. In: Horányi Ö. (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Typotex Kiadó, Budapest, pp. 205–225.
- S. Nagy Katalin [2013]: *Képzőművészet és kommunikáció*. Typotex, Budapest.
- Somlai P. [1988]: *A szocializáció és torzulásai a kommunikatív cselekvés elméletében*. http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/szociologiai_gyujtemeny/evfordulok/somlai_peter/?article_hid=14191 (Letöltés: 2016. február 18.)
- Tószegi Zs. [1994]: *A képi információ*. Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei 6. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest <http://mek.oszk.hu/03100/03123/html/#4> (Letöltés: 2014. november 12.)
- Törkey F. [2002]: *Vizuális kommunikáció*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ullmann, S. [1962]: *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*. Barnes & Noble, Inc., New York.

5. A szerző témában megjelent publikációi

1. 2008. **Róma az átváltozások városa.** In: Németh G.: *Munkák.* Körmendi Galéria, Budapest. –pp. 70-78, ISBN :978-963-86812-8-7
2. 2008. **Rome, the City of Metamorphoses.** In: Németh G.: *Works.* Körmendi Galéria, Budapest. –pp. 70-78, ISBN :978-963-86812-8-7
3. 2008. **Készség, ismeret, tudás a befogadásban.** In: S. Nagy Katalin – Orbán Annamária (szerk.): *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben.* (BME Szociológia és Kommunikáció tanszék konferencia-kötet) Gondolat Kiadó, Budapest. - pp. 133-143. ISBN 978963693028 8
4. 2009. **Művészettörténet I. A kezdetektől a 19. századig.** (S. Nagy Katalinnal közösen). Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomismeret Intézet. Typotex Kiadó, Budapest. 14,8 ív, ISBN: 978-963-2790-75-6
5. 2010. **Művészettörténet II. A 19. és a 20. század.** (S. Nagy Katalinnal közösen). Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomismeret Intézet. Typotex Kiadó, Budapest. 14,3 ív, ISBN: 978-963-2792-92-7
6. 2015. **A normasértő öltözködés szuggesztív kommunikációs hatása.** In: Düll Andrea-Varga Kata (szerk.): *Szuggesztív környezeti kommunikáció.* L'Harmattan, Budapest. ISBN: 978-963-414-021-4
7. 2016. **Tabu, tabudöntés, tabuizálás.** In: *Kultúra és Közösség,* 2016. I. szám. szerkesztés alatt.
8. 2016. **Kommunikációs tabuk kutatása – módszertani megfontolások és kihívások.** In: *Közelítések,* a ZSKF szociológiai folyóirata. 2016-1. szám, szerkesztés alatt.
9. 2017. **Vizuális tabuk, korosztályi önkép és az internetbeszéd.** In: *Jel-Kép.* 2017/2.